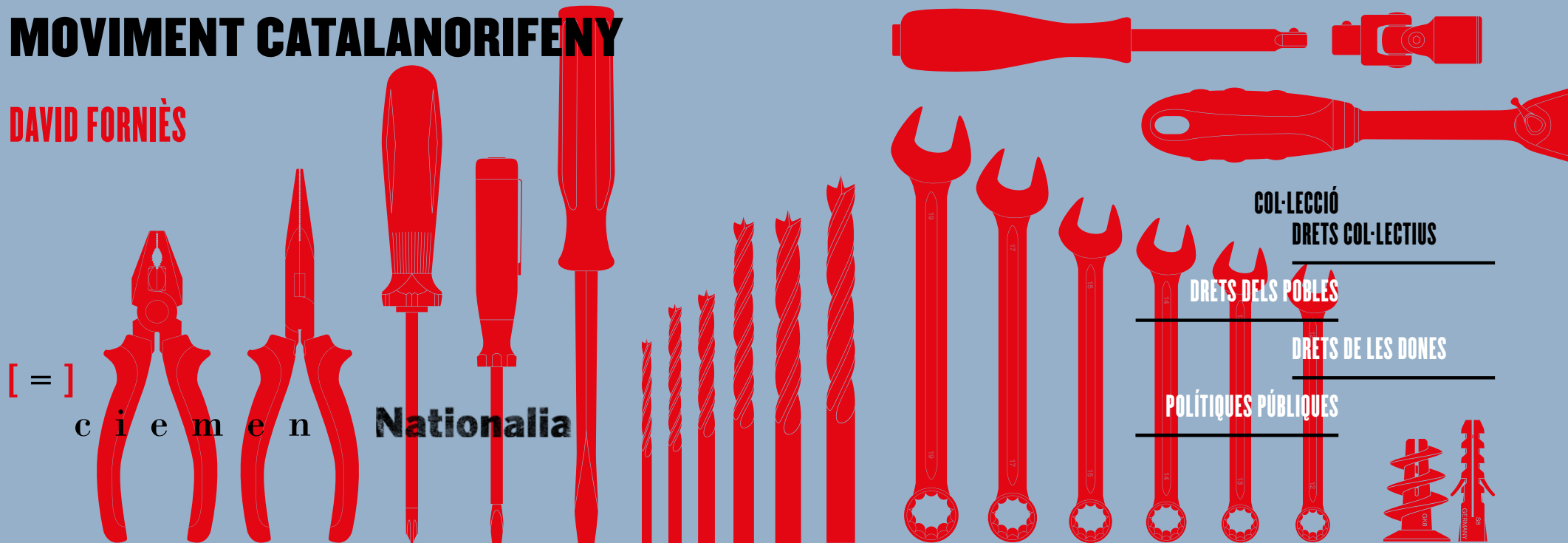

“PROU ENGRUNES! S’HA DE FER UNA REPARACIÓ EFECTIVA DEL DANY”

DOSSIER 8

EL CONFLICTE DEL RIF VIST DES DEL MOVIMENT CATALANORIFENY

DAVID FORNIÈS

[=]

c i e m e n

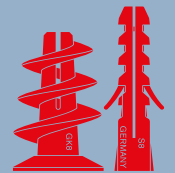
Nationalia

COL·LECCIÓ
DRETS COL·LECTIUS

DRETS DELS POBLES

DRETS DE LES DONES

POLÍTIQUES PÚBLIQUES

COL·LECCIÓ
DRETS COL·LECTIUS

DRETS DELS POBLES

DRETS DE LES DONES

POLÍTiques PÚBLIQUES

Coordinació de la col·lecció: Elena Ferreiro i David Forniès

Treball de camp i redacció del present dossier: David Forniès

Disseny i maquetació: DESIGN IS Mireia Luna, www.designisnatural.com

Edita: CIEMEN www.ciemen.cat

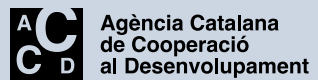
ISBN: 978-84-09-35901-1

Aquesta recerca s'ha fet en el marc del Postgrau de Cultura de Pau de l'Escola de Cultura de Pau (UAB).

Aquesta obra es distribueix amb llicència Creative Commons Reconeixement 4.0 Internacional (CC BY 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>

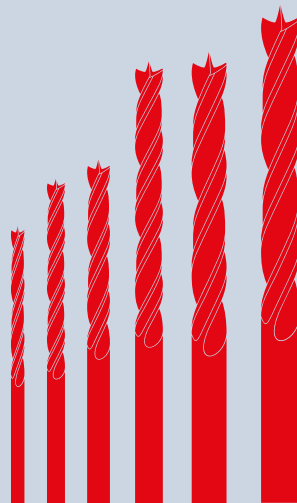
Amb el suport de

SUMARI

4	1. INTRODUCCIÓ
5	1.1. Plantejament
6	1.2. Hipòtesi de partida
6	1.3. Què se n'ha publicat?
7	1.4. Metodologia de treball i informants
8	2. EL POBLE AMAZIC, EL RIF I EL COL·LECTIU A CATALUNYA
9	2.1. Introducció del poble amazic i del Rif
10	2.2. conflicte i marginació: de la colonització al Moviment Popular del Rif
12	2.3. El col·lectiu catalanoamazic i el suport al Moviment Popular del Rif
15	3. PERCEPCIONS DE LES PERSONES CATALANORIFENYES VINCULADES A ORGANITZACIONS I COL·LECTIUS DE SUPORT AL MOVIMENT POPULAR DEL RIF
16	3.1. Percepcions al Rif sobre el reconeixement de l'amaziguitat al Marroc i les reformes polítiques
17	3.2. Percepcions al Rif sobre la Instància Equitat i Reconciliació
19	3.3. Percepcions al Rif sobre la insuficiència de l'acció estatal com a factor de fons que alimenta la protesta social
20	3.4. Canvis per afavorir un escenari de pau positiva i duradora
23	4. CONCLUSIÓ. PROPOSTES PER A UNA PAU POSITIVA
24	4.1. Canvis no percebuts com a suficients
25	4.2. El no reconeixement i dignificació com a aliment de la protesta
26	4.3. Propostes de canvi per a una pau positiva i duradora
27	REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES
29	ANNEX

1. INTRODUCCIÓ

1. INTRODUCCIÓ

1.1. PLANTEJAMENT

Durant la darrera dècada del regnat de Hassan II (1961-1999) i durant el de Mohammed VI (1999-actualitat) ha tingut lloc al Marroc un procés de canvi polític que ha inclòs la introducció de reformes, d'una limitada liberalització política i d'una legislació més garantista (Feliu, Dieste i Izquierdo, 2019, pp. 50-58), que han anat acompanyades d'un major reconeixement de la identitat amaziga, com reclamaven els moviments amazics (Roque, 2009, p. 144).

En aquest marc, el Marroc va desplegar (2004-2006) una comissió, la Instància Equitat i Reconciliació (IER), amb el mandat d'investigar violacions de drets humans de caràcter "sistemàtic o massiu" al país entre 1956 i 1999, incloent-hi desaparicions forçades, detencions arbitràries, tortures, violències sexuals, atemptats al dret a la vida i exili forçat. Acabada la investigació, la IER va proposar d'indemnitzar les víctimes i aprovar "programes de desenvolupament socioeconòmic i cultural en favor de diverses ciutats i regions", incloent-hi el Rif (IER, 2006, pp. 5-6 i 27).

La IER es va inspirar en experiències africanes i llatinoamericanes (Alvarado, 2017, p. 126) que s'inscriuen en l'enfocament de la justícia transicional, un "conjunt de decisions i mecanismes destinats a impartir justícia en associació amb un procés

de canvi polític" (Bonet Pérez i Alija Fernández, 2009, p. 12) desplegadas "com a resposta a violacions sistemàtiques o generalitzades de drets humans", que cerquen "el reconeixement de les víctimes i la promoció de les possibilitats de pau, reconciliació i democràcia" i poden incloure mecanismes *tradicionals* com processos penals, així com comissions de la veritat, programes de reparació, justícia de gènere, reformes en el sector de la seguretat o esforços de memorialització (International Centre for Transitional Justice, 2009).

La mort del comerciant Mohcine Fikri a Alhoceima el 2016 va desencadenar un cicle de protestes al caliu del qual es va formar el Moviment Popular del Rif¹, que a Europa va rebre el suport de la diàspora amaziga, particularment de la rifenya, amb mobilitzacions i actes solidaris. Al Rif i Catalunya, els manifestants van denunciar la marginació socioeconòmica del Rif, la discriminació lingüísticocultural del poble amazic i la insatisfacció en matèria de justícia i memòria *oficial* del conflicte del Rif des del segle XIX, amb expressions particularment greus en la

¹ Moviment de protesta popular, conegut també com a Hirak Rif, en àrab, o Amussu Arrifi, en amazic.

guerra que va enfrontar la República del Rif contra l'Espanya i França colonials (1921-1927) i la que va oposar grups rebels rifeys contra l'Estat marroquí (1958-1959).

Les crítiques del moviment rifeu contrasten amb els canvis polítics exposats en els paràgrafs anteriors.

1.2. HIPÒTESI DE PARTIDA

La hipòtesi de partida és que part de la població rifeya no ha percebut aquests canvis com a suficients per a superar la manca de reconeixement i dignificació de la memòria i víctimes rifeyes. La persistència d'aquesta percepció seria un dels factors que, sumat a la marginació del territori, alimenten la protesta social actual al Rif, que es projecta en la diàspora.

Aquesta recerca s'aproxima a la verificació de la hipòtesi a través d'informacions proveïdes per un segment del poble rifeu: les persones catalanorifeyes² que formen o han format part del moviment rifeu a Catalunya o hi donen suport. Seran fonts secundàries per a validar si:

- a. els canvis esmentats han estat percebuts al Rif com a suficients o no;
- b. la persistència o no d'aquesta percepció alimenta la protesta actual.

I seran fonts primàries per a:

- c. citar canvis que, des del seu punt de vista personal, podrien contribuir a un escenari de pau positiva i duradora al Rif³.

1.3. QUÈ SE N'HA PUBLICAT?

No existeix gaire material sobre les percepcions dels catalanorifeys respecte d'aquestes qüestions. A Catalunya, part de les publicacions sobre el poble amazic han estat generalistes: per exemple, els volums publicats per Akioud i Castellanos (2007), Roque (2009) i CIEMEN (2018). La tesi de Palaudàrias (1998) sobre el col·lectiu catalanorifeu a Girona aborda aspectes socials, religiosos, laborals, identitaris... vinculats al fet migratori, però no recull les memòries del col·lectiu en relació amb els conflictes del Rif.

Una altra part considerable de les publicacions referides al col·lectiu s'han centrat en la llengua (se'n pot consultar un recull extens a Múrcia, 2018, pp. 24-29).

Més recentment, la tesi de Casado (2015) sobre parentiu i salut entre el col·lectiu catalanorifeu ha fet esment breu de la percepció, entre la població catalanorifeya, que la Guerra del Rif i l'amaziguitat de la regió expliquen "l'abandonament del territori per part del govern marroquí" (p. 107). Finalment, el treball coordinat pel CIEMEN (2018) sobre el poble amazic a

---

² Excepte en un cas que, per l'interès dels coneixements de l'informant i els seus vincles amb el moviment, s'entrevista un catalanoamazic no rifeu. Per "catalanoamazic" s'entén una persona resident a Catalunya, hi hagi nascut o no, amb orígens personals o familiars recents al nord d'Àfrica i que manté trets culturals, identitaris i/o lingüístics amazics, així com les associacions i grups creats pel col·lectiu a Catalunya. Per "catalanorifeu" s'entén una persona resident a Catalunya, hi hagi nascut o no, amb orígens personals o familiars recents al Rif.

---

³ Per "pau positiva" s'entén en aquest treball un context que, més enllà de l'absència de violència física (pau negativa), permeti avançar, com a mínim, cap a l'equitat, la distribució de recursos i la justícia social, abordant les causes del conflicte. Ideat per per Johan Galtung a la dècada de 1960, el concepte ha rebut múltiples aportacions posteriors. Per a un repàs recent, vegeu Trifu (2018).

Catalunya fa dos esments, breus, a la memòria del poble rifeny i del col·lectiu catalanoamazic⁴.

1.4. METODOLOGIA DE TREBALL I INFORMANTS

Atès que la recerca s'orienta a interpretar discursos socials sobre l'objecte d'estudi, s'ha considerat adient emprar una metodologia qualitativa. La tria és coherent amb el fet que la recerca tingui una finalitat descriptiva i comprensiva respecte de l'objecte d'estudi i que la hipòtesi de partida sigui relativament poc definida i general. Per això la recerca s'enfoca des d'un mètode inductiu i flexible, amb un mostreig intencional seleccionat per obtenir la major riquesa d'informacions (Penalva i Mateo, 2006, pp. 16-20) a l'abast de les possibilitats de l'autor.

La tècnica emprada ha estat l'entrevista, en ser "el [seu] propòsit [...] recollir informació d'un participant sobre un objecte d'estudi determinat, a partir de la seva interpretació de la realitat", tècnica que permet "assolir una major comprensió de

l'objecte d'estudi, des de la perspectiva de la persona o les persones entrevistades" (Meneses i Rodríguez, 2011, pp. 32-34).

S'ha entrevistat a nou informants, dels quals cinc homes i quatre dones, amb la voluntat de cercar la màxima paritat de gènere possible. Les entrevistes —set en persona i dues per correu electrònic— han estat semiestructurades, partint d'un guió previ que admet la formulació de preguntes noves durant l'entrevista per a obtenir informació de més qualitat o més matisada. S'ha fet una entrevista individual, focalitzada i superficial a cada persona. Les entrevistes s'han dut a terme entre els mesos de maig i agost de 2019. La redacció del text s'ha completat al final de 2020.

Les nou persones són o han estat membres d'associacions o col·lectius catalanoamazics que donen suport al Moviment Popular del Rif. Per seguretat no se n'esmenten els noms; s'identifiquen amb gènere, edat en el moment de l'entrevista i província de naixement o origen familiar⁵.

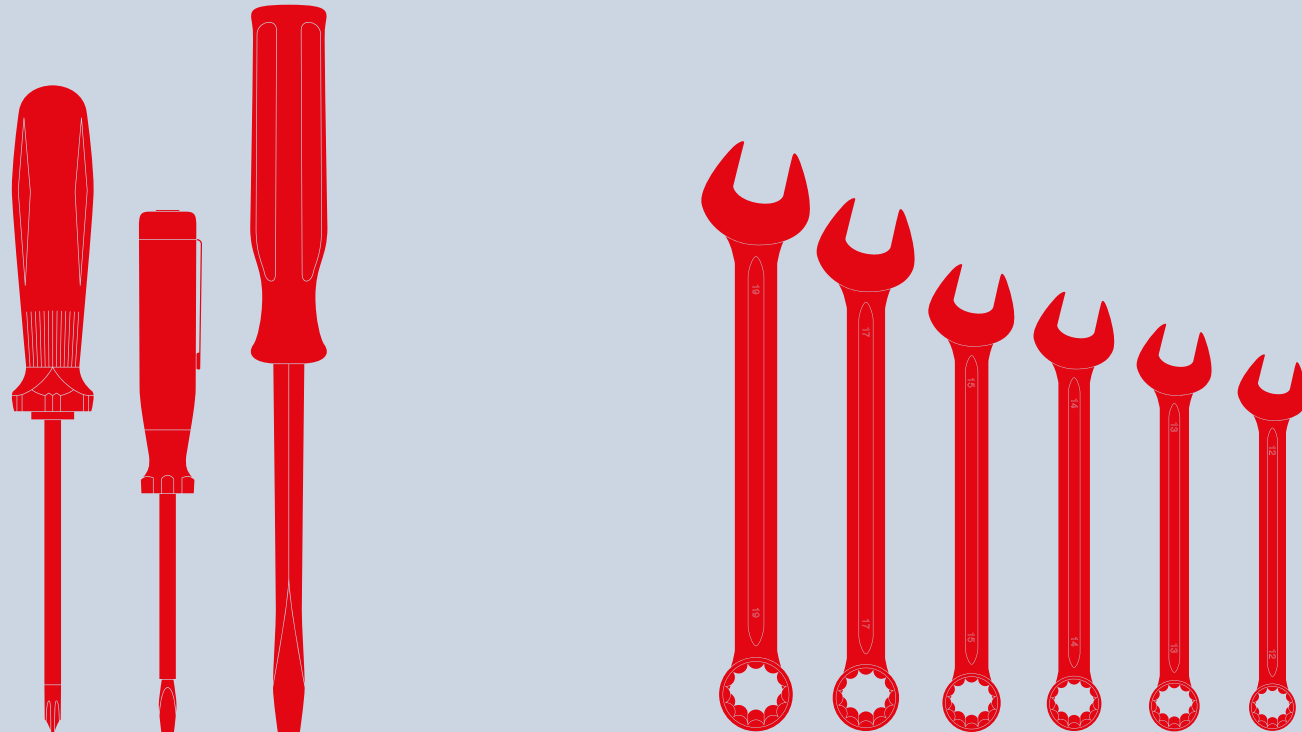
---

⁴ A banda, dues produccions audiovisuals recullen la memòria popular dels conflictes de 1921-1927 i 1958-1959. *Són Arrhash* (2009) i *Rif 58-59. Briser le silence* (2014), de Tarik El Idrissi. Els seus testimonis viuen al Rif o són especialistes en la matèria, i no hi apareixen persones catalanorifenyes. Tanmateix, diverses persones informants de la recerca han explicat que l'exhibició dels films a Catalunya en cinefòrums ha generat debat entre el col·lectiu catalanorifeny sobre la memòria d'aquells esdeveniments, raó per la qual s'ha cregut convenient esmentar-los.

---

⁵ Així, "D, 21, Alhoceima" significa "dona de 21 anys nascuda o amb orígens familiars a la província d'Alhoceima"; "H, 43, Nador" significa "home de 43 anys nascut o amb orígens familiars a la província de Nador". Totes les províncies de naixement o d'origen familiar són al Rif excepte un cas que, com s'ha dit anteriorment, per l'interès de les respostes de la persona informant, és d'una altra zona de majoria amaziga del Marroc.

2. EL POBLE AMAZIC, EL RIF I EL COL-LECTIU A CATALUNYA

2. EL POBLE AMAZIC, EL RIF I EL COL·LECTIU A CATALUNYA

2.1. INTRODUCCIÓ DEL POBLE AMAZIC I DEL RIF

Són generalment coneguts com a amazics⁶ un conjunt de grups humans del nord d'Àfrica i el Sahel, considerats descendents de les poblacions que hi residien abans de l'arabització i islamització que va tenir-hi lloc a partir del segle VII (Akioud i Castellanos, 2007, p. 13; Ilahiane, 2017, p. 1). Majoritàriament rurals durant segles, a diferència de les ciutats predominantment arabòfo-nes, aquests grups s'han desenvolupat en un context de discontinuïtat geogràfica entre ells. Tanmateix, les migracions de poblacions amazigues a ciutat durant les darreres dècades han reduït aquesta oposició rural-urbà i n'han fet més complexa la distribució espacial (Pouessel, 2011, p. 13-17)⁷.

El moviment amazic contemporani es refereix als territoris nord-africans i sahelians amb el nom de "Tamazga"⁸ i considera que els amazics formen un poble⁹ el tret identitari més rellevant del qual és la preservació de la llengua amaziga (Akioud i Castellanos, 2007, p. 14). Existeixen altres marcadors identitaris, com la pertinença a una tribu amaziga o un llegat d'ascendència familiar, que porten "alguns acadèmics i activistes amazics a afirmar que potser entre el 80% i el 90% de la població nord-africana continua sent ètnicament amaziga, encara que un segment

gran d'aquest percentatge ha estat arabitzat significativament" (Ilahiane, 2017, p. 7).

Si el coneixement de la llengua amaziga és el marcador principal, el nombre d'amazics s'estima entre 14 i 25 milions (Ilahiane, 2017, p. 7), interval que coincideix amb els més de 20 milions de parlants que apunten Múrcia i Zenia (2018). Aquests

---

⁶ La denominació "berber", històricament més difosa, és considerada despectiva per una part del poble amazic, raó per la qual no és emprada en aquest treball.

---

⁷ Per a una anàlisi detallada sobre l'emergència i significat de la categoria "amazic" i les seves transformacions durant l'època contemporània, vegeu el treball complet de Pouessel (2011).

---

⁸ Denominació que prefereix a "Magrib" ("Ponent", en àrab), que el moviment amazic rebutja atès que la considera arabocèntrica pel fet que situa els països del nord d'Àfrica en relació geogràfica amb els de majoria àrab de l'Orient Pròxim i conca del Nil, denominats "Màixriq" ("Llevant"). La Tamazga, endemés, ocupa una extensió geogràfica més gran que no pas el Magrib.

---

⁹ Alguns moviments nacionalitaris a la Tamazga afirmen que no hi ha un poble amazic sinó diversos, o, si més no, identifiquen una part del poble amazic com a subjecte polític diferenciat. És el cas del Moviment per a l'Autodeterminació de la Cabília (MAK), segons el qual els cabilencs són un poble singular —això sí, d'identitat amaziga— que hauria d'exercir la pròpia autodeterminació al marge d'Algèria, però també independentment dels altres grups amazics. Altres moviments, com l'MNLA de Mali, conceben els tuaregs com un poble distint, de nou fent-ho compatible amb l'amaziguitat de la identitat tuareg. Concepcions d'aquest tipus no són alienes a alguns sectors rifenys, com ara entre els autonomistes o els independentistes. Aquest panorama sembla coherent amb la "tensió" entre "l'homogeneïtzació d'una cultura amaziga unificada" i "més recentment, un moviment que va cap a l'heterogeneïtzació de les cultures i llengües amazigues" (Pouessel, 2011, p. 192).

dos autors situen la meitat dels amazics al Marroc, bona part de l'altra meitat a Algèria, i la resta repartits entre els altres països del nord d'Àfrica, Sahel i diàspora¹⁰.

MAPA 1 – MAPA DE LES POBLACIONS DEL MARROC SEPTENTRIONAL

Adaptació del mapa a Omar-toons (Viquipèdia).

LLEGENDA

 amazic sanhaja	 àrab pre-hilalià (jbalà i altres)
 amazic tarifit i altres dialectes zenates	 àrab hilalià
 amazic ghommara	 àrab mixt (hilalià i pre-hilalià)
 amazic tamazight de l'Atlas Central	

Al Marroc, els amazics es concentren sobretot al Rif, a les muntanyes de l'Atlas, a la regió del sud-est i a la conca del Sus. El Rif correspon al nord del país: 20.000 km² entre la Mediterrània, les planes de l'Atlàntic, la serralada del Rif i Algèria. Segons Ilahiane (2017), s'hi reconeixen quatre grans àrees lingüísticoculturals-tribals: la de parla amaziga rifenya (*tarifit*), on es localitzen les principals ciutats amazigòfones (Alhoceima, Nador i l'enclavament espanyol de Melilla); la *ghommara*, petita porció

costanera amb pobles amazigòfons i arabòfons; la *sanhaja*, que s'estén per diverses àrees muntanyoses, també amazigòfones i arabòfones, i finalment la *jbalà*, a la zona occidental, completament arabitzada lingüísticament (pp. 175-176) i on es troben Tetuan, Xauen, Taounate i l'enclavament espanyol de Ceuta.

2.2. CONFLICTE I MARGINACIÓ: DE LA COLONITZACIÓ AL MOVIMENT POPULAR DEL RIF

"La història d'insubmissió i rebel·lia del Rif dona començament durant la segona meitat del segle XIX", escriu Alvarado (2017, p. 54). Madariaga (2010) situa en la darrera dècada del XIX el "divorci" entre les tribus orientals rifenyes i el sultà del Marroc, arran de la negativa d'aquest darrer a donar suport a les primeres contra l'ofensiva i penetració colonials (p. 4) mitjançant les quals Espanya acabaria ocupant diverses localitats al nord del Marroc entre 1908 i 1912, i que van desembocar en l'establiment del Protectorat espanyol¹¹ amb la signatura dels convenis entre França i el sultà del Marroc i entre França i Espanya el 1912: s'hi reconeixia una "zona d'influència espanyola" (Madariaga, 2017, pp. 127-128) que, a grans trets, coincideix amb el Rif, i que també és coneguda per la historiografia com a "Zona Nord".

¹⁰ Per a dades més detallades sobre el nombre de parlants de cada variant amaziga es pot consultar Eberhard, Simons i Fennig (2019), que situen la xifra global en uns 26 milions a la Tamazga, dels quals 16,5 milions al Marroc i 7,4 a Algèria.

¹¹ Sobre l'exactitud històrica del terme "Protectorat espanyol" hi ha controvèrsia. D'acord amb Madariaga (2017), francesos i espanyols mantenien punts de vista diferents al respecte. Pels primers, de protectorat només n'hi havia un —el conjunt del Marroc— mentre que pels segons, la zona espanyola era un protectorat a banda. Madariaga (2013) descriu la situació d'Espanya al Rif com la d'una "subcontractista" o "subarrendatària" de França (pp. 111-113).

Així es desplega un "reguitzell de xocs i greuges mutus [...] que permeten entendre una mica les relacions tumultuoses entre el poder marroquí i el Rif" (Lmrabet, 2017, 10). L'expedició "a sang i foc" enviada pel sultà marroquí Abd el-Aziz contra els poblats rifenys de Bocoia el 1898 (Madariaga, 2010, p. 3) és seguida per la Guerra del Rif (1921-1927) entre Espanya i els rebels rifenys d'Abd el-Krim, que el 1923 van constituir la República del Rif sobre bona part de la Zona Nord. No va ser fins al 1926 que la república rifenya va ser derrotada, i el territori, posat de nou sota control espanyol (Madariaga, 2017, pp. 176-185). El conflicte va deixar una empremta profunda en la memòria del poble rifyen en haver comptat la intervenció colonial amb "la complicitat del sultà del Marroc" i, sobretot, en haver utilitzat l'exèrcit espanyol armament químic contra rebels i civils, que va fer milers o desenes de milers de morts (Alvarado, 2017, pp. 48-52).

El següent episodi traumàtic va ser la repressió per part del Marroc independent¹² contra la revolta rifyena de 1958-1959, motivada per "la marginació i l'abandonament" del Rif per les autoritats marroquines; repressió comandada pel príncep Mulay Hassan —futur rei Hassan II— i silenciada durant mig segle per les autoritats marroquines (Aziza, 2019, pp. 257-260). Segons Alvarado (2017):

Els soldats marroquins no deixen res al seu pas. Els relats de les víctimes, o dels seus familiars, evocuen la destrucció de collites, la crema de cases, robatori de béns, violacions de dones, adultes i menors, un tema que continua sent tabú avui dia entre les dones de la zona, arrestos arbitraris, execucions sumàries dels presoners... Diferents fonts parlen també de fosses comunes (pp. 80-81).

Amb un balanç de milers de morts, aquestes i altres atrocitats¹³ van donar pas als Anys de Plom: època de repressió continuada al Marroc malgrat la qual —o precisament per això— van tenir lloc alçaments populars, com el de 1981 a Casablanca o el de 1984 a Uxda, Nador i Berkan contra l'alça del preu del pa (Madariaga, 2017, p. 276). A Nador, el descontentament també l'alimentava la marginació econòmica i política del Rif. La repressió policíaca hi va fer entre 11 i 60 morts, i Hassan II va agreujar la ferida en referir-se als rifenys, en un discurs, com a "salvatges", i amenaçar-los de repetir els fets de 1958-59 (Suárez Collado, 2019, p. 302, 303 i 315).

Mort Hassan II (1999) i amb Mohammed VI al tron, van tenir lloc nous episodis de repressió al Rif, com la de l'exèrcit marroquí contra les protestes de 2004 i 2005 per la gestió governamental del terratrèmol a la província d'Alhoceima, i que en una marxa popular des de Tamassint va fer desenes de ferits i 40 detinguts. Algunes persones van ser condemnades a presó (Aarab, 2019, pp. 373 i 377). Això, quan la Instància Equitat i Reconciliació començava a caminar, com s'ha explicat anteriorment.

¹² El Regne del Marroc va obtenir la independència el 1956, unificant els protectorats francès i espanyol sota el tron del monarca Mohammed V.

¹³ S'ha afirmat, també, que l'aviació marroquina va bombardejar amb napalm i fòsfor blanc el Rif durant aquella campanya. És l'historiador francès Pierre Vermeren (2001; entrevista amb Truong, 2016) un dels autors que més s'han significat en aquesta denúncia, tot i que en cap de les dues fonts citades no esmenta d'on ha obtingut aquesta informació. Tampoc no es refereixen a cap bombardeig de napalm els testimonis directes entrevistats al documental *Rif 58-59. Briser le silence*, malgrat que hi expliquen amb força detall els crims comesos per les forces armades marroquines. Aziza (2019) diu que "la poca documentació fiable" respecte de les operacions de l'exèrcit marroquí —les fonts arxivístiques marroquines encara no estan accessibles— fa que "no puguem confirmar, per exemple, el bombardeig d'algunes aldees rifyenes amb napalm" (p.258). Sí que estan documentats, per contra, indicis amplis d'ús de napalm per part de l'aviació marroquina al Sàhara Occidental el 1976 (Martín Beristain, Martínez Torres, Valencia Villa i Campo Lladó, 2015).

Més tard, "els morts del 20-F [de 2011] en una sucursal bancària d'Alhoceima, la interdicció de facto de les manifestacions el 2012 [o] la mort de militants en circumstàncies estranyes" (Alvarado, 2017, p. 143) jalonen el camí cap a les protestes a partir de la mort del peixater Mohcine Fikri l'octubre de 2016, esclafat per un camió d'escombraries¹⁴. Les protestes van acabar conformant el Moviment Popular del Rif, amb un programa reivindicatiu que denunciava la marginació de la regió, la militarització, la corrupció, l'atur i la pobresa. Nasser Zefzafi, líder del Moviment, va ser detingut el maig de 2017. Es van succeir més detencions i intervencions violentes de les forces de seguretat contra els manifestants, en què una persona va resultar morta, així com limitacions de la llibertat d'expressió (Alvarado, 2017, pp. 159-181). Zefzafi i uns altres tres líders del Moviment van ser condemnats el juny de 2018 a 20 anys de presó cadascun¹⁵, cosa que va desencadenar més protestes i enfrontaments (Peregil, 2018).

El que s'ha exposat fins aquí, i:

[...] la voluntat de dislocar la unitat cultural i humana de la regió [...], el nivell elevat de corrupció en les administracions públiques i de seguretat, el sistema d'extorsió al contraban i comerç informal, [...] la destrucció de recursos marítims i desregulació del sector que afecta milers de llars, l'espoliació de terres, la taxa d'atur, que és una de les més elevades del país, mentre que les remeses que envien els emigrants no deixen de minvar [...] Tots aquests elements han alimentat durant un temps molt llarg una memòria i identitat específiques, de desparar i de resistència, amb un substrat cultural i lingüístic propi (Alvarado, 2017, pp. 143-144).

2.3. EL COL·LECTIU CATALANOAMAZIC I EL SUPORT AL MOVIMENT POPULAR DEL RIF

En època contemporània, el col·lectiu amazic de Catalunya, o catalanoamazic, va començar a formar-se amb l'assentament de població rifenya, sobretot a Osona, el Maresme i l'Empordà, a partir de la dècada de 1960. Des de la dècada de 1990, s'hi van sumar persones procedents sobretot del sud-est del Marroc, amb concentracions a Cornellà de Llobregat, Tortosa i Sabadell (Badosa i Ferrerós, 2018, p. 12). Existeixen altres nuclis amb poblacions rifenyes de mida més petita, entre els quals al Garraf, Sant Boi de Llobregat i Sant Feliu de Llobregat (comunicacions personals amb membres de la Casa Amaziga de Catalunya, juliol 2019).

Si es pren com a marcadors identitaris la llengua, el col·lectiu catalanoamazic suma més de 125.000 persones: sobretot marroquins i els seus descendents, amb un grup força menor d'algerians (Badosa i Ferrerós, 2018, p. 11). Segons estimacions obtingudes per l'autor en comunicacions personals amb la Casa Amaziga de Catalunya, altres entitats catalanoamazigues i el departament d'Ensenyament de la Generalitat (2018-2019), desenes de milers parlen la variant rifenya (*tarifit*) i unes altres desenes de milers empen la variant *tamazight* del sud-est.

El moviment associatiu catalanoamazic està format per

¹⁴ Per a un detall pormenoritzat de les circumstàncies de la mort de Fikri, vegeu Alvarado (2017, pp. 17-23 i 145-148).

¹⁵ Uns altres tres membres del Moviment Popular van ser condemnats a penes de 15 anys, uns altres sis membres a penes de 10 anys, uns altres nou a penes de cinc anys, i finalment uns altres 31 a penes d'entre un i tres anys.

entitats formals i organitzacions i plataformes no formals. Segons Suárez Collado (2014):

Dins de l'àmbit de l'estat espanyol, és Catalunya el territori en què la comunitat amaziga compta amb un espai més ampli en què reconèixer-se i sobre el qual construir i viure la seva identitat, atesa la major disposició i sensibilitat dels poders públics locals i regionals a reconèixer i defensar els particularismes d'altres comunitats i donar suport a les llengües i cultures minoritzades. Aquesta predisposició s'ha traduït en les dues últimes dècades en una important col·laboració entre ens, institucions i organitzacions catalanes i el teixit associatiu amazic (p. 10).

Tot i que l'associacionisme marroquí a Catalunya apareix a la dècada de 1980, no és fins a la dècada següent i especialment a partir de 2005 (Moreras, 2009, p. 62) que es funden més d'una quinzena d'entitats amazigues i coordinadores. La Casa Amaziga de Catalunya és l'associació creada el 2010 per actors del moviment com a entitat referent (Vilaweb, 2010)¹⁶. El mateix any, i vinculat a la Casa Amaziga, es va crear el Consell d'Entitats Amazigues, agrupant tretze entitats catalanoamazigues¹⁷, de les quals el 2020 hi romanien tres: Cornellà Sense Fronteres, Associació Tamazgha-Catalunya (TAMCAT) i Amazan, a les quals cal afegir la incorporació d'una quarta, Anaruz n Afrika (Sabadell). El Consell té per objectiu coordinar el suport de la Casa Amaziga a les associacions catalanoamazigues —independentment de si en formen part— i detectar-ne les necessitats (Casa Amaziga de Catalunya/CIEMEN, 2020).

Les altres deu entitats originals es van retirar del Consell per causes diverses, entre les quals les dificultats econòmiques

patides arran de la Gran Recessió o l'emigració de les persones que les dinamitzaven —tots dos factors van conduir al cessament d'activitats d'algunes entitats—, disputes internes en algunes associacions que les van acabar fent inoperatives, i per últim, les desavinences entre algunes entitats i la Casa Amaziga, sobretot a partir de l'assemblea extraordinària celebrada per aquesta darrera entitat a Cornellà de Llobregat el 2012 (comunicacions personals amb membres del moviment catalanoamazic, maig-juliol 2019).

La junta de la Casa Amaziga incorpora membres de col·lectius locals no formals —com els de Tortosa i Cambrils— així com de cadascuna de les quatre entitats del Consell —totes quatre amb presència majoritària d'amazics del sud-est del Marroc— amb l'objectiu declarat que la representativitat de la Casa Amaziga excedeixi els límits de l'entitat mateixa. A Catalunya, la Casa Amaziga també manté relacions de col·laboració amb entitats catalanes que no formen part del col·lectiu catalanoamazic, com el CIEMEN o Plataforma per la Llengua.

Algunes associacions formades a Catalunya els darrers 15 anys tenen un caràcter eminentment rifyeny. És el cas de l'As-

¹⁶ No està de més recordar que els catalanoamazics també participen de la vida associativa a Catalunya a través d'entitats d'immigrants marroquins on conflueixen amb persones de llengua i cultura àrab, dels espais socials vinculats a les mesquites i, òbviament, de les associacions no marcadament en termes d'origen, llengua o identitat amazigues.

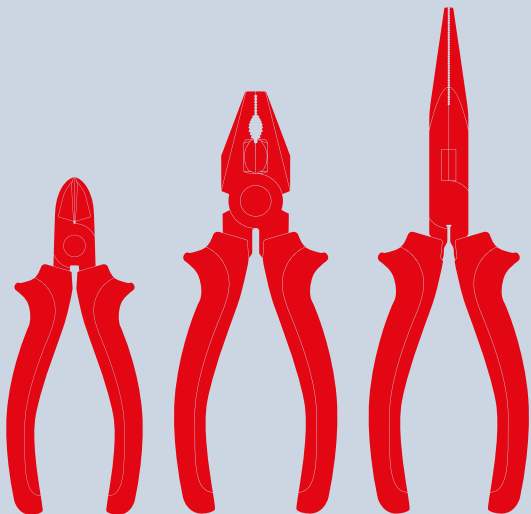
¹⁷ Es tracta de les següents: Amazan Promoció Sociocultural i Desenvolupament; Associació Amazics de Catalunya; Associació Amazics de Tarragona; Associació Amic Amazic; Associació CataRif; Cornellà Sense Fronteres; Associació Catalanoamaziga Itran; Associació Pels Drets del Poble Amazic; Associació Tafuyt n Afrika; Associació Taghrast-Espai Amazic; Associació Tamazgha-Catalunya; Associació Tawmat i Assemblea Amaziga de Catalunya Agraw (Casa Amaziga de Catalunya, 2010).

sociació Cultural dels Drets del Poble Amazic de Catalunya de Figueres, activa actualment, o de l'Associació CataRif de Sant Adrià de Besòs, l'Associació Taghrast de Mataró i l'Associació Timazighin de Santa Perpètua de Mogoda, que han cessat o han suspès les seves activitats. A banda, un col·lectiu no formal que col·labora amb la Casa Amaziga —a Manlleu— també està format majoritàriament per rifenys.

El *boom* recent de l'associacionisme catalanorifeny té a veure amb les coordinacions i mobilitzacions sorgides del col·lectiu amb l'inici del Moviment Popular del Rif. S'articulen en comi-

tès de solidaritat, com la Comissió Catalana de Suport al Moviment Popular del Rif, el Comitè Gironí en Suport del Moviment Popular Rifeny —vinculat a l'anterior i el nucli figuerenc del qual va crear, el 2018, el Casal Rifeny de Figueres (La Fissura, 2018)— i la Comissió de Barcelona de Suport al Moviment Popular del Rif. En línies generals, la configuració d'aquestes coordinadores ha dépassat els contorns de la Casa Amaziga, que no obstant això també ha participat en diverses accions a favor del Moviment Popular del Rif o hi ha donat suport.

3. PERCEPCIONS DE LES PERSONES CATALANORIFENYES VINCULADES A ORGANITZACIONS I COL·LECTIUS DE SUPORT AL MOVIMENT POPULAR DEL RIF

3. PERCEPCIONS DE LES PERSONES CATALANORIFENYES VINCULADES A ORGANITZACIONS I COL·LECTIUS DE SUPORT AL MOVIMENT POPULAR DEL RIF

Aquest capítol recull una tria de les respostes de les persones informants a les qüestions **a.**, **b.** i **c.** de l'**APARTAT 1.2**, sobre la hipòtesi de partida. Estan organitzades en quatre apartats. En els tres primers, se'ls ha demanat la seva percepció sobre què pensa la població del Rif; en el quart, se'ls ha demanat el seu parer personal.

Els **APARTATS 3.1** i **3.2** giren al voltant de la qüestió **a.**, és a dir, si les mesures de l'Estat marroquí de reconeixement de l'amaziguitat, les reformes polítiques i la IER han estat percebudes al Rif com a suficients o no per a superar la història de manca de reconeixement col·lectiu i de dignificació de la memòria i víctimes rifenyes.

L'**APARTAT 3.3** indaga en la qüestió **b.**, això és, si la persistència d'aquesta possible percepció d'insuficiència en l'acció estatal en termes de reconeixement i memòria alimenta la protesta social. S'ha demanat a les persones informants que valorin si en les protestes del Moviment Popular després de la mort de Fikri han pesat més la marginació socioeconòmica, la manca de reconeixement i memòria, o tots dos factors.

L'**APARTAT 3.4** mira d'aproximar-se a les respostes de la qüestió **c.**, és a dir, què caldria canviar al Marroc perquè el Rif s'acostés a una pau positiva i duradora.

3.1. PERCEPCIONS AL RIF SOBRE EL RECONeixEMENT DE L'AMAZIGUITAT AL MARROC I LES REFORMES POLÍTIQUES

A la pregunta sobre si al Rif es perceben com a suficients el reconeixement de l'amazic i les mesures reformistes o tendents a obrir espais per a una certa democratització, les respostes són negatives:

"Directament: no. Al Rif, per les vivències històriques, mai no es confia en res del que ve des del règim. Se sap que no hi ha una voluntat democratitzadora." (H, 43, Nador)

"Crec que no." (H, 46, Taounate)

"La resposta és no, rotundament." (D, 49, Alhoceima)

"[La gent] té la sensació que és maquillatge, pintura." (D, 37, Nador)

"Les mesures democratitzadores, si han existit, han consistit en paper mullat." (D, 21, Alhoceima)

Alguns informants vinculen l'escepticisme amb qüestions geopolítiques:

"[Al Rif] tampoc creiem que a França o a Europa els interessi que el Marroc sigui un país democràtic. Hi ha interessos sobre immigració, terrorisme... prioritaris per a Europa, i Europa necessita algú que faci la feina que ella no pot fer." (H, 43, Nador)

Altres interpretacions apunten que les autoritats marroquines utilitzen la llengua amaziga com a pantalla per no haver d'avançar en altres terrenys:

"Quan el tema només és cultural, al règim en realitat no li importa gaire: ha fet l'IRCAM¹⁸, ha introduït dues hores d'estudi d'amazic a la setmana —que són molt poques... Mentre no li qüestionis la lluita de classes, va soltant algunes mesures [...]. La gent del Rif comparteix aquesta anàlisi, sobretot a partir del moviment nascut el 2016: quan la gent va sortir a lluitar per les exigències socials, s'ha vist com ha respost el règim: repressió, presons, tortures..." (H, 42, Alhoceima)

○ bé que els canvis envers l'amazic són massa limitats:

"Tothom va celebrar quan es va oficialitzar l'amazic a la Constitució, però tothom va dir que era formal només, que posava l'amazic en segon nivell i que en condicionava la normalització a l'aprovació d'una llei [...]. És una estratègia de guanyar temps i fer poques coses. [...] S'han pogut veure petits canvis. En memòria històrica, [sense això], no tindríem el documental «Briser le silence», ni sèries i pel·lícules en amazic. El canal de TV en amazic deixa molt que desitjar, però almenys hi és. S'han editat llibres, materials didàctics... Però són passos mínims." (D, 49, Alhoceima)

"Van començar a ensenyar amazic en algunes escoles. Quan va baixar el nivell de les protestes [del 2011], van minimitzar-ne l'ensenyament. No tenien la voluntat política de reconèixer l'amazic. Ni els rifenys ni els marroquins se'n refien. La gent pensa que tant de bo fos veritat, però la majoria saben que no." (H, 46, Taounate)

"No hi ha gaire classes d'amazic, no hi ha professors [perquè] no els formen... El meu cosí fa llibres de text d'amazic i [m'explica que] el govern no els dóna ajuts, els exclou de tot." (D, 37, Nador)

"La introducció de la llengua amaziga en la vida pública s'ha produït més en les zones amazigues situades al sud del Marroc i no pas al Rif. L'estratègia del Marroc al Rif sempre ha consistit en reprimir la identitat amaziga." (D, 21, Alhoceima)

"Només és una mena de publicitat, per a tenir el poble callat, per a te-

nir el poble amazic «content»... però la seva estratègia és acabar amb la nostra cultura i llengua." (D, 31, Nador)

"No hi ha res que faci preveure que la gent militant del Rif s'ho cregui. I a la gent que no és militant, si l'amazic l'han posat a la Constitució o no, li és igual. Busquen la supervivència, el dia a dia." (H, 43, Nador)

Malgrat això, alguns informants apunten avenços:

"La gent comença veure l'amazic de manera diferent: es valora més, el sentiment de pertinença té una certa autoestima." (D, 49, Alhoceima)

"Part del Rif està satisfeta amb el que el règim està reconeixent, perquè en són beneficiaris o formen part de l'elit. [Però] el Moviment Popular, en general, continua reivindicant un ensenyament digne de l'amazic, la promoció de la llengua i la igualtat entre l'amazic i l'àrab, però també la gestió dels afers del Rif en mans dels rifenys." (H, 40, Midelt)

"El teixit associatiu femení sí que ha anat seguint amb un cert entusiasme els canvis, legals si més no, quant a igualtat de gènere i violència masclista." (D, 49, Alhoceima)

3.2. PERCEPCIONS AL RIF SOBRE LA INSTÀNCIA EQUITAT I RECONCILIACIÓ

Que els resultats no són els que el poble rifeny esperava, o que directament no n'esperava res, són dues apreciacions habituals sobre la IER:

"Es pot resumir en una paraula el posicionament dels rifenys envers tot el règim, i no només envers la IER: desconfiança." (H, 40, Midelt)

"La gent del Rif desconfia de qualsevol iniciativa de l'Estat." (H, 46, Taounate)

¹⁸ Sigles de l'Institut Reial de la Cultura Amaziga, l'organisme oficial fundat el 2001 per a promoció i desenvolupar la llengua amaziga.

¹⁹ La informant es refereix al fet que entre l'oficialització de la llengua a la Constitució (2011) i l'aprovació, en primera instància, de la llei que l'ha de desplegar (2019), han passat vuit anys.

Les expectatives generades amb l'ascens al tron de Mohammed VI a la mort de Hassan II havien ajudat a crear determinat clima favorable, que s'ha anat esvaint:

"Les visites reials al Rif i el compromís de desenvolupar la zona, la gent en general les va veure bé." (D, 49, Alhoceima)

"Al principi [de la IER], molta gent s'ho havia pres seriosament, [pensa-va] que hi hauria algun canvi de debò amb el canvi del rei. Molta gent en va sortir indignada." (H, 42, Alhoceima)

"Amb el nou mandat el 2004 la gent tenia una mica d'esperança que aquest nou rei canviaria les coses, i que seria més humà que el seu pare... però es va quedar tot en una il·lusió, perquè per al Rif no ha canviat res." (D, 31, Nador)

"La gent no és tonta i ja no hi creu. Quan surts de manifestació, t'envien en l'exèrcit. La gent ara ja no creu en res." (D, 37, Nador)

"La gent del carrer passa de parlar-ne, i els intel·lectuals més del mateix." (H, 43, Nador)

Continguts, abast temporal i metodologia són aspectes assenyalats per explicar les queixes al Rif en relació amb la comissió:

"La IER no toca en profunditat els crims de guerra patits pels rifenys i només toca una època del regnat de Hassan II." (H, 40, Midelt)

"Si hi havia d'haver reconeixement dels crims, també s'hi havia d'incloure la repressió de la revolta de 1958-59. Aquest episodi tan dolorós es va obviar." (D, 49, Alhoceima)

"Per nosaltres els rifenys, la comissió no va significar res. No hi ha cap eina de reconciliació amb el poble rifeny. Fins ara no s'ha reconegut cap culpable de les matances dels anys 80, del 2004." (H, 39, Alhoceima)

"Quan van arribar a Alhoceima per escoltar les víctimes, volien eliminar [del procés] les dels anys 58-59, i dir que els Anys de Plom havien començat amb el mandat de Hassan II²⁰. Al mateix temps, es presentava gent del partit de l'Istiqlal, que va cometre molts crims al Rif el

58-59, com a víctimes dels Anys de Plom. Van ser botxins, però s'hi van presentar com a víctimes." (H, 42, Alhoceima)

"Jo ho vaig viure al Marroc abans d'emigrar. La condició era de no citar els noms dels responsables criminals, militars o civils. [Hi havia] la desconfiança que l'Estat no tenia interès de cercar la veritat i la reconciliació ni de posar l'opinió pública davant la veritable història." (H, 46, Taounate)

També es recullen queixes de promeses i objectius incomplerts:

"El decret de la militarització no es va revocar. Amb el temps vam veure que la seva vigència donava peu a assetjar la zona militarment cada dos per tres." (D, 49, Alhoceima)

"Conec molta gent víctima de la dictadura de Hassan II durant els anys 80. Deien que no havien estat lluitant tota la vida i passant presó perquè això tingui un preu econòmic i el règim continuï igual. No és només pagar una indemnització, sinó que hi hagi un canvi de veritat a la societat i que, el que va passar, no torni a ocórrer. I ha tornat a ocórrer." (H, 42, Alhoceima)

"Aquesta reconciliació de la IER, la gent sap que ni existeix ni existirà. Cada cop més gent comprova que les promeses de canvi, justícia, reparació... es queden en no res." (H, 43, Nador)

"A Alhoceima hi havia un munt de projectes com universitats, hospitals... i no n'han fet ni un." (D, 37, Nador)

Una altra crítica és la percepció sobre el fet que la IER estava parcialment orientada a servir determinats objectius que no tenen a veure amb la justícia transicional:

"L'opinió majoritària entre els meus coneguts és que tot allò que es promou des de l'Estat és de cara a la galeria. Són estratègies que es fan perquè el Marroc té una relació de soci privilegiat amb Europa, i

²⁰ Cal recordar de nou aquí que, malgrat que Hassan II va tenir responsabilitat directa en el sufocament de la revolta del 1958-59 al Rif, ell encara no era rei del Marroc, càrrec que va ostentar el seu pare, Mohammed V, fins a la mort el 1961.

rep finançament a canvi de crear organismes i entitats que suposadament són per vetllar pels drets humans. Això de 'reconciliació i equitat', el nom queda molt bonic per a vendre canvi." (H, 43, Nador)

"En general, va ser una cosa muntada per donar una imatge a fora." (H, 42, Alhoceima)

"La gent veia la intenció de corrompre políticament una esquerra radical que reivindicava canvis efectius cap a una esquerra híbrida sense identitat política i aliada del govern, i que venia un discurs d'una nova era de relació amb el Rif i de promeses de desenvolupament que, al cap i a la fi, eren molt superficials." (D, 49, Alhoceima)

I, també, que no era un espai neutral:

"La comissió enviada és part de l'enemic, l'agressor, i [algunes persones] la consideren insuficient i ineficaç." (H, 40, Midelt)

"Tot és manipulació. Totes les comissions són aparell de l'Estat marroquí." (H, 39, Alhoceima)

Cosa que fan extensiva a casos posteriors a la IER:

"Dels cinc joves que van ser cremats al banc²¹, mai no es va investigar res." (H, 39, Alhoceima)

També hi ha crítiques sobre la dimensió col·lectiva:

"El Rif no només té víctimes personals, sinó col·lectivament, com a població. Si volien fer una reconciliació, era amb persones individuals i amb el Rif com a col·lectiu." (H, 46, Taounate)

I sobre la de gènere:

"Per qüestions culturals, les dones, els casos de violacions, no els expressaran lliurement, o no ho diran clarament. I en va haver-hi moltes, al 58-59." (H, 42, Alhoceima)

Preguntat sobre si la IER va preveure que les dones que havien patit aquestes violències hi tinguessin un espai segur o confiable per expressar-les:

"No es va preveure res." (H, 42, Alhoceima)

No obstant això, una part de la població va tenir una opinió positiva de la IER o, com a mínim, va aprofitar l'instrument:

"Molta gent s'hi va presentar i va cobrar la indemnització, i d'altres no. Jo conec gent bastant ferma en els seus principis que reconeix que va agafar la indemnització. Gent que diu: 'He passat 6 o 10 anys a presó, he patit tortures, i si vull perdonar el meu botxí, el perdono'. També estan en el seu dret." (H, 42, Alhoceima)

"Hi ha persones que han apostat per aquesta iniciativa: tenien objectius polítics." (H, Taounate, 46)

3.3. PERCEPCIONS AL RIF SOBRE LA INSUFICIÈNCIA DE L'ACCIÓ ESTATAL COM A FACTOR DE FONS QUE ALIMENTA LA PROTESTA SOCIAL

En aquest punt hi ha més diversitat d'opinions. Algunes apunten que tant la insuficiència de les accions de l'Estat per reparar tant la marginació socioeconòmica del Rif com el no reconeixement dels mals històrics patits per la regió convergeixen en el malestar:

"Del que [m'expliquen] molts rifenys, són els dos temes que conflueixen. El tema històric també és fonamental. L'Estat ha reconegut que aquestes persones van ser víctimes, però no hi ha hagut cap judici ni cap compromís per part de l'Estat que això no torni a ocórrer. De fet, està tornant a ocórrer. En l'aspecte socioeconòmic, és una zona marginada, que ha patit en l'època del Protectorat espanyol el bombardeig de gasos que la gent encara avui pateix." (H, 42, Alhoceima)

"La gent relaciona les dues: diuen que estan pitjor socioeconòmicament perquè estan marginalitzats des de l'Estat, i aquesta marginalització té a veure amb tot el que ha passat a la història. El més

²¹ L'informant es refereix a la mort de cinc persones en un banc d'Alhoceima durant les protestes del 20-F el 2011. El dossier va quedar arxivat per part de la justícia marroquina (Bozonnet, 2017).

destacat és el socioeconòmic: universitat, infraestructures i sanitat, l'hospital d'oncologia. I quan parlen d'oncologia, parlen d'història, de la memòria: del gas. [...] Són les dues: hi ha altres zones que estan pitjor socioeconòmicament, però no surten tant [a protestar] com han sortit els rifenys" (H, 46, Taounate)

"Tot això va crear el Moviment Popular: el descontentament per aquesta política econòmica, el menyspreu cap a les senyes identitàries, cap a la història, la marginació econòmica en què té a veure la centralització del poder i no es dóna a la gent la possibilitat de tenir veu i vot al procés²²." (D, 49, Alhoceima)

Altres, estant d'acord amb l'explicació de la doble causa, la matisen:

"El règim no s'està quiet: influeix en les opinions. El més fàcil és que [jo] et digui que va ser una combinació de les dues coses, i de fet va ser així. [Però] el règim porta aquests debats perquè té la intenció de debilitar el moviment. Com fer-ho? Amb la separació d'objectius." (H, 43, Nador)

Hi ha informants que apunten en la direcció del no reconeixement:

"Al Rif no hi hagut una memòria històrica, o un procés de reconciliació. L'estratègia del govern marroquí ha consistit sempre en fer com si no hi hagués conflicte. Aquesta falta de respecte cap als rifenys s'ha transmès de generació en generació, i es reviu davant qualsevol xoc entre el govern i el poble." (D, 21, Alhoceima)

"A l'inici de les manifestacions i actes, la presència de la memòria històrica és claríssima, perquè no s'ha fet justícia per passar pàgina. Des de 2016 hem vist com la celebració de l'aniversari de la mort d'Abd el-Krim està agafant més pes que mai. [...] El trauma que els rifenys han patit per la repressió i el colonialisme els ha marcat, és una herència de la gent que ara està sortint: són nets de resistents i militants." (H, 40, Midelt)

O en l'altra:

"A la gent del Rif li pesa més la qüestió socioeconòmica. Vas a una ciutat molt gran, com Alhoceima, i no hi ha hospital: només un ambulatori. Vas a buscar el metge i està de vacances. Els malalts, per terra. No hi ha material... La meitat de la gent del Rif està malalta de càncer,

però per fer la «químio» han d'anar a Rabat o a ciutats grans. Per què no posen un hospital a Alhoceima, a Nador...?" (D, 37, Nador)

La manca d'inversions té un impacte diferenciat de gènere:

"Les noies fan fins [l'equivalent de] quart d'ESO i prou, després a casa. Per anar a la universitat han de viatjar a una altra ciutat, i això és una despesa econòmica. Per què no una universitat a Nador, Alhoceima?" (D, 37, Nador)

Preguntada sobre si això significa que una família triarà d'invertir abans en l'educació d'un noi que en la d'una noia:

"¡És clar, és clar! Més que res, a la zona del Rif en general, una noia fora de casa una setmana... doncs no. Ha de sortir al matí i tornar a dormir al vespre. Una noia no pot anar tan lluny per continuar els seus estudis. Els nois tenen més possibilitats." (D, 37, Nador)

3.4. CANVIS PER AFAVORIR UN ESCENARI DE PAU POSITIVA I DURADORA

Les respostes en aquesta part poden classificar-se en dos blocs. D'un costat, què caldria que passés perquè fos possible un canvi en l'Estat marroquí que, al seu torn, generés unes condicions més favorables per a un escenari de pau. De l'altre, quines polítiques caldria implementar per construir-lo.

Pel que fa a la primera qüestió, s'apunta a la mobilització de la societat civil:

"Mentre només protesti el Rif, és molt fàcil per al règim marroquí de reprimir-lo. [...] L'únic que queda és que hi hagi revoltes populars en tot el Marroc: el règim no cedeix si no és que veu que perilla la seva estabilitat." (H, 42, Alhoceima)

²² En l'annex, i per l'interès del seu contingut, està reproduïda tota la resposta d'aquesta informant d'on s'ha extret aquest fragment.

"Al Marroc la gent accepta aquesta situació de sotmetiment i pobresa. Un empoderament de la gent també podria fer canviar la situació actual. [Però] els que podrien criticar una mica, es venen ràpidament al poder." (H, 43, Nador)

"Falta més organització. Per exemple, per a la desobediència civil. Fa uns mesos al Marroc es va organitzar un boicot a productes de certes empreses que estaven pujant els preus. És un exemple que es podria seguir al Rif per canviar les coses sense violència." (H, 40, Midelt)

"Els rifenys hauríem d'estar més units i anar endavant sense por, com fan els nostres germans cabilencs²³." (D, 31, Nador)

Els informants també apunten a la necessitat de canvis en l'àmbit internacional:

"En el marc internacional actual, no crec que el règim cedeixi gens. El Marroc, per a la UE i altres països, és un pilar fonamental al nord d'Àfrica, i [aquests països] no li exerciran pressions perquè cedeixi, ni que sigui en coses mínimes." (H, 42, Alhoceima)

"[Cal] una Europa democràtica que defensi els drets humans. [Però] a França no li interessa un Marroc democràtic. Ni a Espanya. En una visita oficial al Marroc, [el president francès Emmanuel] Macron va dir que el conflicte està en vies de solució. És a dir: ve un mandatari d'un país estranger a Rabat a parlar d'un conflicte que el Marroc diu que és intern. Això dona una idea dels interessos de les potències europees." (H, 43, Nador)

Tots aquests canvis, i altres, serien necessaris perquè la situació desemboqués en el naixement d'un nou escenari democràtic:

"Però fins que no hi hagi un canvi profund del sistema, és complicat, perquè res no s'oblida. El problema és que al Marroc continuen governant els nets dels repressors del Rif: militars, càrrecs polítics... Continuen aplicant la mateixa política, la falta de democràcia..." (H, 40, Midelt)

"La gent no tindrà la confiança total fins que no pugui prendre el poder en les seves mans: la democratització de la societat i de la política." (H, 46, Taouate)

Pel que fa a la segona qüestió, un tema immediat és el dels presos del Moviment Popular. Pel cap baix, es reclama de posar punt final a la seva dispersió. Idealment:

"Que surtin els presos, en llibertat sense càrrecs." (D, 37, Nador)

Tot seguit, l'admissió de l'existència d'un conflicte:

"El govern marroquí actua com si no hi hagués conflicte. Ha de reconèixer públicament que existeix un conflicte i actuar en conseqüència." (D, 21, Alhoceima)

I portar els responsables davant la justícia:

"Determinar responsabilitats i jutjar els responsables del que ha passat." (H, 46, Taouate)

Es destaca, reiteradament, la importància de la veritat, la memòria i la reparació:

"[Cal] el museu²⁴; catalogar i rehabilitar monuments històrics i obrir-los a la ciutadania; afavorir estudis en la història del Rif i incloure-la en els programes escolars; permetre la commemoració de diades relacionades amb la història del Rif; reconèixer el dany causat per tots aquests episodis de càstig, partint de la campanya de 1898." (D, 49, Alhoceima)

"No es pot avançar sense la veritat. La gent morta, exiliada, enterrada fora, represaliada... Han de rebre reconeixement i reparació, encara que sigui simbòlica." (H, 40, Midelt)

"En reconciliació, el tema de les fosses comunes del 58 i del 84 no s'ha tret. Mai s'han investigat. Ha d'haver-hi un reconeixement oficial clar de totes les vulneracions comeses, que tot estigui documentat i que la gent hi tingui accés." (D, 49, Alhoceima)

²³ La informant es refereix a la Cabília, territori al nord d'Algèria on els amazics han dut a terme mobilitzacions i protestes a favor dels seus drets lingüístics, culturals, civils i polítics des de la dècada de 1970. L'exemple cabilenc ha assolit una gran prèdica entre els moviments amazics d'altres països.

²⁴ La informant es refereix a un museu sobre la història i la cultura del Rif. Vegeu annex.

"Als activistes no els van empresonar per l'hospital. La lluita [de l'Es-tat] és contra la nostra dignitat." (H, 39, Alhoceima)

Una qüestió que també abasta Espanya:

"Les antigues potències colonials han d'assumir la seva part de responsabilitat. Estem patint seqüeles de l'ús d'armes químiques entre 1921-1926. S'ha reconèixer. Se'ls ha d'escoltar. [Gent del Rif] ha dirigit cartes a Espanya. Ells estan dibuixant el camí. Estan posant solucions alternatives." (H, 40, Midelt)

"Qui ha de reconèixer el dany també és l'Estat espanyol. El que es pateix també és conseqüència del dany causat per l'Estat espanyol al Rif. Una de les coses que pot fer per reparar el dany és permetre que els exiliats del Moviment Popular tinguin l'estatus de refugiats. I no el tenen. Hi ha refugiats a Melilla que no tenen ni sostre, i viuen al carrer una vida de misèria. I aquí, a la Zona Franca, n'hi ha hagut de tancats al CIE i expulsats." (D, 49, Alhoceima)

Una mediació podria contribuir-hi:

"Algunes veus diuen que la reconciliació ha de tenir agents neutrals [...]. Estan pensant en algun actor de fora del Marroc. [També] alguns rifenys han demanat que militants amazics [d'altres zones del Marroc] formin part de la solució." (H, 40, Midelt)

S'apunta la necessitat de descentralitzar el poder:

"Amb la seva identitat i història, [el Rif] com a mínim hauria de tenir una autonomia, o formar part d'un estat federal marroquí. Alguna gent va més enllà i demana una república independent." (H, 42, Alhoceima)

"La centralització del poder a Rabat significa que tot continuarà igual. A les zones que tenen personalitat específica, com Rif, Atlas i Sus, [donar-los] una forma ben avançada de governança, el màxim possible de gestió pròpia." (H, 46, Taounate)

"No hi veig cap sortida excepte que la descentralització avançada." (D, 49, Alhoceima)

I també s'insisteix en la necessitat d'abordar el dossier socio-econòmic:

"Que l'Estat faci alguna cosa pel Rif. Que hi hagi feina per a tothom, per als joves, que hi hagi ajuts socials, universitats, hospitals... Hi ha gent morint-se a casa! Això és [el que cal] perquè hi hagi una pau tranquil·la." (D, 37, Nador)

"Crear projectes de canvi social que la gent els vegi en la vida quotidiana: inversions, desenvolupament de la zona. Fa falta un canvi des del cap del sistema fins a baix. Acompanyat de repartiment de la riquesa, inversions i desenvolupament social. Així la gent se sentirà una mica en pau." (H, 46, Taounate)

I adaptar alguns dels progressos que tenen lloc —per exemple l'oficialització de l'amazic— a l'especificitat local:

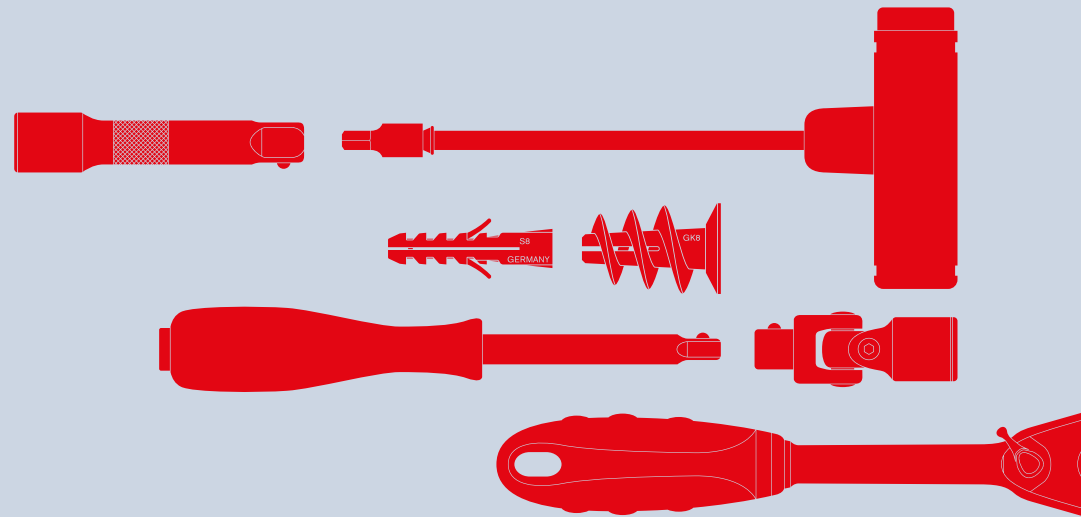
"Per part de la gent del Rif hi ha molta resistència a parlar i escriure un amazic que no entenen²⁵. I és una resistència lògica: espero una eternitat que s'oficialitzi la meua llengua, i quan s'oficialitza, em vens amb un amazic que no és meu?" (D, 49, Alhoceima)

Possiblement, també algunes reformes en els cossos de seguretat, almenys en relació amb les actituds:

"Quan reprimeix, la policia ens insulta. Ens diu 'fills dels espanyols'. Hi ha un cert odi integrat en els estaments oficials." (D, 49, Alhoceima)

²⁵ La informant es refereix a la normativa estàndard de l'IRCAM. La informant considera que el model de llengua impulsat per l'IRCAM es basa sobretot en la variant del sud o *taixelhit*, en detriment del rifenya o *tarifit*.

4. CONCLUSIÓ. PROPOSTES PER A UNA PAU POSITIVA I DURADORA

4. CONCLUSIÓ. PROPOSTES PER A UNA PAU POSITIVA I DURADORA

Es considera que els resultats de la recerca validen la hipòtesi inicial, amb matisos. Segons les persones informants, la població rifenya no ha percebut que les reformes polítiques introduïdes al Marroc hagin estat suficients per a superar la manca de reconeixement i dignificació de la memòria i víctimes rifenyes del conflicte, i també que la persistència d'aquesta percepció ha alimentat la protesta social.

4.1. CANVIS NO PERCEBUTS COM A SUFICIENTS

Pel que fa a la insuficiència del canvi, convé tenir present que les reformes i la IER es van desplegar sobre l'escepticisme i desconfiança populars envers les autoritats. Tot i així, segons les persones informants, l'Estat no hauria aconseguit modificar aquesta situació de manera prou significativa, en no haver avançat prou cap a un context democràtic —propòsit al qual la UE i particularment França no haurien contribuït en mesura suficient—, en haver introduït mesures massa restrictives en la promoció de l'amazic i en haver desaprofitat l'oportunitat de fer una revisió més profunda i àmplia de les vulneracions de drets i crims contra la població del Rif que reconegués la memòria col·lectiva dels rifenys i conduís a una memòria oficial renovada.

La bibliografia consultada dona suport a aquestes percepcions. Crítiques com la democratització pendent, la concentració del poder econòmic i polític en poques mans —començant pel monarca—, el clientelisme i la creació d'"institucions paraestamentals amb una funció de retribució i cooptació" per gestionar i controlar àmbits com drets humans o llengua amaziga es troben a Feliu, Mateu i Izquierdo (2019, pp.52-59). La no democratització i la profusió de consells consultius dependents de Palau es detallen a Madariaga (2017, pp. 291-302).

La insatisfacció amb el reconeixement de les vulneracions i la memòria apunta al dèficit de compliment d'un dels objectius de la IER, "l'establiment de la veritat i el tractament de les víctimes en el marc de la justícia transicional" (IER, 2006, p. 19). Dèficit apuntat per Madariaga: la IER "no va arribar [...] al fons de la qüestió, perquè això hauria significat implicar a Hassan II" (2010, p. 300). La percepció d'insatisfacció amb la reconciliació és descrita també per Alvarado (2017, p. 126-128). Aarab (2019), com dos informants, apunta que alguns actors locals rifenys van aprofitar la conjuntura per "liderar el procés de reconciliació a través de l'instrument IER i la iniciativa de reconciliació del Rif amb l'Estat", esdevenint una "elit intermèdia" (p. 381).

Convé introduir alguns matisos. En relació amb l'amazic, els informants apunten l'existència d'avenços i reconeixements que han contribuït a millorar la valoració de la identitat amaziga. És consistent amb el fet que, encara que de forma ambivalent, limitada i emprant estratègies de cooptació, hagi tingut lloc una "acomodació gradual de demandes amazigues" (Aslan, 2015, p. 194-195). En gènere, el fet que el teixit associatiu hagi celebrat els canvis és contextualitzat per Madariaga (2017, p.292) en el marc dels "progressos" en matèria de codi electoral i de la família. Respecte de la IER, Guillerot (2011) fa una valoració ambivalent: apunta "assoliments fonamentals" en gènere tenint en compte el context del país però critica, com fa un informant, que la comissió no va preveure mecanismes per a l'expressió de violències sexuals (pp. 25 i 36).

4.2. EL NO RECONeixEMENT I DIGNIFICACIÓ COM A ALIMENT DE LA PROTESTA

Les persones informants apunten que el reconeixement insuficient de crims i vulneracions, la no dignificació de la memòria i la manca de judicis han estat factors que, amb la marginació socioeconòmica, expliquen les protestes a partir de 2016.

Crida l'atenció que les persones informants esmentin com a causes de l'esclat social aspectes que remeten a tres dels quatre principis rectors que Louis Joinet va definir el 1997, a la Comissió De Drets Humans de l'ONU, com a necessaris per garantir els drets de les víctimes davant la impunitat dels perpetradors de violacions de drets humans (Bonet Pérez, 2009, pp. 16-17).

El primer principi és el dret a la justícia, que hauria estat

insatisfet per la impunitat dels perpetradors en haver imposat la IER "a les víctimes i testimonis [l'obligació] de no esmentar els presumptes responsables de les violacions" i en no haver-se previst un mecanisme complementari a la comissió per "recórrer a la justícia per adoptar mesures penals" (Alvarado, 2017, pp. 126-127).

En el segon, el dret a la veritat, les crítiques recollides apunten sobretot a la memòria col·lectiva no reconeguda, que s'interpreta com una manera de tapar les responsabilitats de l'Estat. Sobretot, com expliquen les persones informants, pel fet de no haver revisat els conflictes de 1921-1927 i 1958-1959, possiblement els de càrrega més dolorosa en la memòria col·lectiva del Rif.

Del tercer, el del dret a la reparació, les persones informants no han reportat queixes. Pot ser coherent amb el fet que el "gruix important del treball de la IER es va traduir en milers de reparacions pecuniàries", que però van estar marcades per "l'arbitrarietat i l'opacitat" (Mateos, Benavides i Camps, 2018, p. 135).

Finalment el quart, les garanties de no repetició, també haurien quedat insatisfetes en considerar-se, al Rif, que la repressió contra el Moviment Popular ha estat una baula més en la cadena del conflicte: "La IER va fer un treball de recomanació de canvis legislatius i d'harmonització penal per a permetre un veritable accés als estàndards internacionals de drets humans. Aquestes reformes no s'han realitzat. Una dècada més tard no es pot parlar encara d'una veritable independència de la justícia ni d'un canvi real en l'ús de la força per part de l'estat" (Mateos, Benavides i Camps, 2018, p. 135).

4.3. PROPOSTES DE CANVI PER A UNA PAU POSITIVA I DURADORA

Els processos de justícia transicional “cada cop encaren més els temes de drets econòmics, socials i culturals, sigui com a part de les causes a l’arrel del conflicte i la repressió o bé com a violacions que tenen lloc durant el conflicte” (Sandoval, 2014, p.53). La cita sintetitza molt del que s’ha trobat a faltar en matèria de justícia transicional al Marroc, i que impregna les propostes de canvi de les persones informants.

Un aspecte essencial és que el Marroc no ha reconegut l’existència d’un conflicte al Rif. Tot just ha admès que, en l’època de Hassan II, van violar-se drets humans massivament, sense admissió d’una especificitat al Rif. Aquest aspecte, estrictament vinculat amb la memòria i la reconciliació, centra les propostes de diverses persones informants: fer recerca per a una nova història del Rif, ensenyar-la a l’escola, investigar fosses comunes, acceptar símbols rifenys... Totes, qüestions relacionades amb els drets culturals.

Ineludiblement, el dossier socioeconòmic ha de ser encarat. Crida l’atenció que les úniques propostes on les persones informants esmenten explícitament que portaran pau hi tinguin relació: repartiment de la riquesa, desenvolupament social, infraestructures i serveis en són algunes, amb vinculació directa amb els drets econòmics i socials.

Diverses persones informants remarquen que cal descentralitzar el poder, opinió que trobem en Madariaga (2010), qui veu “indubtable” que “un cert grau d’autonomia local per a determinades regions, no sols el Rif, sinó també altres, contribuiria potser a solucionar part dels problemes amb què aquestes

topen” (p. 8). Una autonomia que no és prevista en el darrer model de “regionalització avançada” aprovat el 2015 al Marroc, que manifesta “un grau baix de descentralització” (Ojeda García i Suárez Collado, 2016, p. 144).

Una proposta apunta a la reforma dels cossos de seguretat marroquins en relació amb l’actitud que tenen envers la població rifenya. És un tema no gaire apuntat en la recerca, però important en les mesures de què s’acostuma a valdre la justícia transicional.

Cal no obviar l’esment a Espanya —i al rol de França i la UE en les relacions amb el Marroc en migracions i drets humans— en algunes propostes, en el sentit del deure de l’antiga potència colonial a reconèixer i reparar danys —fins i tot vinculant-los a l’exili actual i els CIE. El reconeixement i reparació al Rif es va votar a la Comissió Constitucional del Congrés dels Diputats el 2007: va ser rebutjada amb tres vots a favor i 33 en contra ²⁶.

Seria, finalment, convenient de llegir aquestes reflexions a la llum d’una altra opinió recollida al treball de camp, un colofó a cavall de la història, la proposta i l’advertiment:

“Del Moviment Popular del Rif cap al futur, ja tenim assegurada una generació de ressentiment envers el poder central. Són infants que han viscut la repressió en la pròpia pell. Canviar-ho, no es pot fer un altre cop amb engrunes. S’ha de fer amb una reparació efectiva del dany.” (D, 49, Alhoceima)

---

²⁶ La proposta va ser presentada per Esquerra Republicana de Catalunya i va suscitar un debat en què van intervenir representants dels diversos partits amb representació. Les intervencions estan recollides al Diari de Sessions del Congrés dels Diputats de 14 de febrer de 2007 (pp. 22-29).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

AARAB, R. (2019). Alhucemas 2004. «El terremoto es natural y la marginalización es política». Dins L. Feliu, J. L. Mateo i F. Izquierdo (eds). *Un siglo de movilización social en Marruecos*. (pp. 363-384). Barcelona: Edicions Bellaterra

AKILOUD, H. i CASTELLANOS, E. (2007). *Els amazics: una història silenciada, una llengua viva*. Valls: Cossetània

ALVARADO, D. (2009). L'alternativa berber al Magrib. El cas del Marroc: la cultura com a coartada. Dins M.-A. Roque (Dir.). *Els amazics avui, la cultura berber* (pp. 141-145). Lleida: Pagès Editors — (2017). *Rif. De Abdelkrim a los indignados de Alhucemas*. Madrid: Catarata

ASLAN, S. (2015). *Nation-Building in Turkey and Morocco. Governing Kurdish and Berber Dissent*. Nova York: Cambridge University Press

AZIZA, M. (2019). El otoño de la ira en el Rif. Los rifeños frente al majzén marroquí (1958-1959). Dins L. Feliu, J. L. Mateo i F. Izquierdo (eds). *Un siglo de movilización social en Marruecos*. (pp. 257-275). Barcelona: Edicions Bellaterra

BADOSA, A. i FERRERÓS, C. (2018). El poble amazic a Catalunya: aspectes d'actualitat. Dins CIEMEN. *El poble amazic a Catalunya* (pp. 10-14). Recuperat de [en línia] https://www.nationalia.cat/documents/coldc_18_19_poble_amazic_catalunya.pdf

BONET PÉREZ, J. (2009). La lucha contra la impunidad y sus implicaciones jurídicas internacionales para el ejercicio de la justicia transicional. Dins J. Bonet Pérez i R. A. Alija. *Impunidad, derechos humanos y justicia transicional*. (pp. 15-92). Bilbao: Universidad de Deusto

BONET PÉREZ, J. i ALIJA FERNÁNDEZ, R. A. (2009). *Impunidad, derechos humanos y justicia transicional*. Bilbao: Universidad de Deusto

BOZONNET, C. (6 juny 2017). A Al-Hoceima, les blessures du Rif marocain se sont réveillées. *Le Monde*. Recuperat de [en línia] https://www.lemonde.fr/afrique/article/2017/06/06/a-al-hoceima-les-vieilles-blessures-du-rif-marocain-se-sont-reveillees_5139551_3212.html

Casa Amaziga de Catalunya (2010). *Casa Amaziga de Catalunya*. Recuperat de [en línia] <https://tamazghacatalunya.files.wordpress.com/2010/01/casa-amaziga-en-catala1.pdf>

Casa Amaziga de Catalunya/CIEMEN (2020). *Casa Amaziga de Catalunya. Bones pràctiques de dinamització, transmissió i expressió de la cultura amaziga a Catalunya*.

CASADO, I. (2015). *Parentiu i salut entre els imazighen rifenys de Catalunya* (Tesi doctoral). Recuperat de [en línia] https://ddd.uab.cat/pub/tesis/2016/hdl_10803_382817/icia1de2.pdf

Diario de Sesiones del Congreso de Diputados. Comisiones.

Constitucional (14 febrer 2007). Recuperat de [en línia] http://www.congreso.es/public_oficiales/L8/CONG/DS/CO/CO_747.PDF

EL IDRISSE, T. (productor i dir.). (2014). *Rif 58-59. Briser le silence* [Documental]. Marroc: Farfira Films

EBERHARD, D. M., SIMONS, G. F. i FENNIG, C. D. (eds.). (2019). *Ethnologue: Languages of the World*. Recuperat de [en línia] <https://www.ethnologue.com>

FELIU, L., MATEO, J. L. i IZQUIERDO, F. (2019). Aproximación al contexto de la movilización social en Marruecos. Una historia entre estructura y praxis. Dins L. Feliu, J. L. Mateo i F. Izquierdo (eds). *Un siglo de movilización social en Marruecos*. (pp. 23-70). Barcelona: Edicions Bellaterra

GUILLEROT, J. (2011). *Morocco: Gender and the Transitional Justice Process*. Nova York/Brussel·les: International Center for Transitional Justice

ILAHIANE, H. (2017). *Historical Dictionary of the Berbers (Imazighen)*. Lanham: Rowman & Littlefield

IER (2006). *Synthèse du Rapport Final*. Rabat. Recuperat de [en línia] https://www.cndh.ma/sites/default/files/documents/rapport_final_mar_fr_.pdf

International Centre for Transitional Justice (2009). *What is Tran-*

sitional Justice? Recuperat de [en línia] <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Transitional-Justice-2009-English.pdf>

La Fissura (3 abril 2018). Neix el Casal Rifeny de Figueres. *La Fissura*. Recuperat de [en línia] <http://www.lafissura.cat/neix-casal-rifeny-figueres/>

LMRABET, A. (2017). La amenaza al norte. Dins D. Alvarado. *Rif. De Abdelkrim a los indignados de Alhucemas* (pp. 9-16). Madrid: Catarata

MADARIAGA, R. M. (2010). El Rif y el poder central: una perspectiva histórica. *Revista de Estudios Internacionales Mediterráneos*, 09, 1-9. Recuperat de [en línia] <http://www.tallerteim.com/reim/index.php/reim/article/view/126>
— (2013). *Marruecos, ese gran desconocido*. Madrid: Alianza Editorial
— (2017). *Historia de Marruecos*. Madrid: Catarata

MARTÍN BERISTAIN, C. (dir.), MARTÍNEZ TORRES, A., VALENCIA VILLA, A. i CAMPO LLADÓ, S. (2015). *Los otros vuelos de la muerte. Bombardeos de población civil en el Sáhara Occidental*. Bilbao/Sant Sebastià/Vitòria: Universitat del País Basc/Hegoa

MATEOS, O., BENAVIDES, F. i CAMPS, B. (2018). Límites y desafíos de la Justicia Transicional en las nuevas transiciones: un análisis crítico a partir de los casos de Sierra Leona, Marruecos y Colombia. *Relaciones Internacionales*, 38 (121-145). doi: <http://dx.doi.org/10.15366/relacionesinternacionales2018.38.006>

MENESES, J. i RODRÍGUEZ, D. (2011). El qüestionari i l'entrevista. Dins S. Fàbregues, J. Meneses i D. Rodríguez. *Construcció d'instruments d'investigació en e-learning*. Barcelona: Editorial UOC

MORERAS, J. (2009). *Actors i representacions: l'associacionisme d'origen marroquí a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Acció Social i Ciutadania, Secretaria per a la Immigració.

MÚRCIA, C. (2018). Les publicacions sobre l'amazic a Catalunya i les classes extracurriculars. Dins CIEMEN. *El poble amazic a Catalunya* (pp. 23-32). Recuperat de [en línia] https://www.nationalia.cat/documents/coldc_18_19_poble_amazic_catalunya.pdf

MÚRCIA, C. i ZENIA, S. (2018). 1. *La llengua amaziga*. Recuperat de [en línia] <http://www.amazic.cat/wp-content/uploads/2017/02/1.-La-llengua-amaziga.pdf>

OJEDA GARCÍA, R. i SUÁREZ COLLADO, Á. (2016). Políticas territoriales en Marruecos. La nueva regionalización y el Sáhara Occidental. Dins de I. Barreñada i R. Ojeda (eds.). *Sahara Occidental. 40 años después* (pp. 133-145). Madrid: Catarata

PALAUDÀRIAS, J. M. (1998). *Educació i integració en el cas de la comunitat marroquina a Girona. Una anàlisi entre el país d'origen i el d'assentament* (Tesi doctoral). Recuperat de [en línia] https://www.fbofill.cat/sites/default/files/E0230_0.pdf

PENALVA, C. i MATEO, M. Á. (2006). *Tècniques qualitatives d'investigació*. Alacant: Universitat d'Alacant, Secretariat de Promoció del Valencià

PEREGIL, F. (27 juny 2018). El líder de las protestas del Rif, condenado a 20 años de cárcel. *El País*. Recuperat de [en línia] https://elpais.com/internacional/2018/06/27/actualidad/1530085677_392283.html

POUESSEL, S. (2011). *Les Identités amazighes au Maroc*. París/Alger: Non Lieu/Edif 2000

ROQUE, M.-A. (2009). La societat civil i la reivindicació amaziga. Dins M.-A. Roque (Dir.). *Els amazics avui, la cultura berber* (pp. 141-145). Lleida: Pagès Editors

SANDOVAL, C. (2014). *Transitional Justice and Economic, Social and Cultural Rights*. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights - OHCHR. Disponible a [en línia] <http://repository.essex.ac.uk/11895/>

SUÁREZ COLLADO, Á. (2014). La etnicidad frente al Islam: El discurso de identidad de las comunidades amazighes en España. *Revista de Estudios Internacionales Mediterráneos*, 16, 1-20. Recuperat de [en línia] <https://repositorio.uam.es/handle/10486/670465>
— (2019). «No solo de pan vive el hombre»: La revuelta de 1984 en Nador. Dins L. Feliu, J. L. Mateo i F. Izquierdo (eds.). *Un siglo de movilización social en Marruecos*. (pp. 301-320). Barcelona: Edicions Bellaterra

TRIFU, L. A. (2018). Reflexiones sobre la paz positiva. Un diálogo con la paz imperfecta. *Revista de Paz y Conflictos* 11 (1), 29.-59. doi: <http://dx.doi.org/10.30827/revpaz.v11i1.5602>

TRUONG, N. (22 març 2016). Au coeur des réseaux djihadistes européens, le passé douloureux du Rif marocain. *Le Monde*. Recuperat de [en línia] https://www.lemonde.fr/idees/article/2016/03/23/la-belgique-est-devenue-un-trou-noir-securitaire_4888420_3232.html

Vilaweb (22 gener 2010). La Casa Amaziga obre la porta. *Vilaweb*. Recuperat de [en línia] <https://www.vilaweb.cat/noticia/3680251/20100122/casa-amaziga-obre-porta.html>

-

ANNEX

Pel seu interès i valor analític, reproduïm sencera la resposta de la informant "D, 49, Alhoceima", a una de les preguntes que se li van fer durant el treball de camp.

Pregunta:

"Algunes interpretacions destaquen que les protestes al Rif a partir de la mort de Fikri el 2016 tenen l'arrel en aspectes socioeconòmics (marginació econòmica, manca d'infraestructures, atur, etc). Creus, però, que la percepció que tenen les persones que participen o han participat en aquestes protestes sobre el (no) reconeixement de les violacions / marginacions patides pel Rif per part de les autoritats marroquines des de 1958 fins avui han alimentat, també, la protesta? Per a la gent del Rif, pesa més la primera interpretació, la segona, o ambdues?"

Resposta:

"Hi ha una barreja de tot.

El president de l'actual govern, del PJD, quan encara no havien accedit al poder, va arribar a dir que la zona del Rif mereixia ser una zona autònoma. El tema de la regionalització avançada era a debat. Estic parlant a partir del 2000 fins al 2011. A Nador hi havia el Moviment per l'Autonomia del Rif, que havia començat a mobilitzar-se perquè es reconegués el Rif com un govern autònom. I el debat de la regionalització avançada es plantejava per tot el Marroc, perquè ja es veia que la centralització del poder no ha donat més que desastres a nivell polític, en la vida de la gent, en els drets humans i en les particularitats de cada zona.

El Moviment Popular del Rif no neix del no res. Un dels detinguts, Mohamed Jelloul, també havia estat detingut anteriorment per haver revindicat l'autonomia del Rif.

Aprofitant aquesta apertura democràtica —perquè estem parlant

d'un abans i un després: abans, no podies ni esmentar Abd el-Krim, no podies parlar en amazic en una administració, no es podien posar noms amazics als nounats... Es van prohibir xerrades sobre Abd el-Krim, es van prohibir la celebració de dates històriques del Rif com la guerra d'Annual, la de Barranco del Lobo... Tot el que es feia, es feia en la clandestinitat—, quan es va poder fer de manera legal, es van crear entitats com l'associació Memòria del Rif. Vam veure una emergència de figures, de temes que estaven silenciats, s'han traduït llibres que han fet altres experts en la història del Rif d'altres llengües i altres països que ningú havia llegit mai, es van fer exposicions...

Tot això va afavorir que es fes més visible el sentiment identitari i l'orgull de ser rifeny, de pertànyer a una zona coneguda per la seva resistència al colonialisme, que havia tingut una república amb president, bandera i un govern constituït amb ministres... tot això va ressorgir. Aquest sentiment no és fictici ni d'una minoria. Potser no és del gruix de la població, però la gent del món associatiu, de la gent implicada de manera directa o indirecta en la vida social i política i cultural, aquest sentiment l'anava fent seu cada cop més.

Quan va arribar el Moviment Popular hi havia tot això. I hi havia aquest afartament de pertànyer a una zona marginada econòmicament, sobretot al món rural, on no hi ha carreteres, escoles, hospitals i fàbriques. Si preguntes a la gent de la ciutat d'Alhoceima, et diuen dues coses: o tenen familiars aquí [a la diàspora] que els envia diners, o viuen tota la família en una casa i només treballa un o ningú.

A ciutat ja no es pot viure de la pesca. Les poques coses que havia deixat el colonialisme espanyol, com fàbriques de conserves o d'espart, se les van carregar. I la mena de desenvolupament econòmic per la qual va optar el govern, sobretot a partir dels ajuts solidaris arribats al terratrèmol de 2004, va ser un model gens sostenible que afavoria les immobiliàries i l'especulació urbanística, carreteres i hotels arran de mar, carregar-se els boscos i una mena de turisme que no té en compte l'ecosistema ambiental ni cultural, ni que hi treballi la gent de la zona. La gent va descobrir que estava enganyadíssima.

Als monuments històrics del Rif no els donen cap mena d'importància, els deixen degradar-se. Es va demanar, dins de les mesures de reconci-

liació, que hi hagués un museu del Rif: història, cultura... Encara l'esperem. I hi havia diners per fer-lo.

Tot això va crear el Moviment Popular: el descontentament per aquesta política econòmica, el menyspreu cap a les senyes identitàries, cap a la història, la marginació econòmica en què té a veure la centralització del poder i no es dóna a la gent la possibilitat de tenir veu i vot al procés.

El que va canviar la cosa són les repressions. És el que va menar la gent a decidir què vol que sigui el Moviment. El Moviment ho era tot, quant a diversitat de temes reivindicats, de gent que el compon per perfils, de gènere, d'edats... Ho era tot en tots els sentits. Si li preguntessis a la mare de Mohamed Jelloul o de Nasser Zefzafi, et diran que han sortit per reivindicar un hospital, una universitat. Si li preguntes a un jove militant, et dirà que han sortit per tot. Potser pocs et diran que han sortit per l'autonomia. Però una bona part et dirà que han sortit per tot. Quan es van detenir els primers presos, en una de les assemblees de carrer, Jelloul va dir clarament: 'Si reivindicant l'hospital ens estan detenint, ara reivindicarem altres coses'. Per això és difícil classificar el Moviment Popular i dir que només ha sortit per reivindicacions econòmiques i socials, o només per la dignitat d'un poble, o només per

la identitat amaziga. Ha sortit per tot això.

Segons diuen, el Moviment Popular del Rif ha vingut per quedar-se. No vol dir que continuï sent el mateix que ara. És un procés que durarà molt en el temps. Si preguntessis a les famílies, diran que els fills han sortit per reivindicar un hospital, etc.

I és posar l'ull en l'essència del que passa a tot el Marroc: la podridura política. Per què els han condemnat a 20 anys? No perquè hagin ensuemat que hi ha un fort sentiment de pertinença a una zona particular, no. Sí, també és això, però també perquè són un grup de joves que s'han atrevit a desemascarar el govern profund, el Makhzen. I ho han fet d'una manera que no s'havia fet mai en tot el Marroc: investigant, demostrant que tal pressupost per a tal projecte no s'ha dut a terme... Aquesta moguda va portar el govern a fer una investigació i a destituir uns ministres. Poca broma! 'Tu m'has fet fet això, però sàpigues que jo no ho accepto. Ha estat molt agosarat, de part teva. Joestic fent aquesta investigació perquè no m'has deixat cap altre remei, però et castigo per haver-t'hi atrevit'. I això és superimportant, dir-ho. El Moviment Popular i la gent detinguda i durament condemnada ha pagat el preu d'una política que s'està duent a terme a tot el Marroc."

PRESENTACIÓ DE LA COL·LECCIÓ

El fet que les identitats i els drets dels col·lectius no es respectin com a fonamentals provoca un impacte directe en la capacitat de les persones que en formen part —de totes i cadascuna— de tenir accés a una vida digna que incorpori la seva visió del món, en la seva llengua i des de la seva cultura. La invisibilització i els atacs a les identitats col·lectives dels pobles són una discriminació que dificulta —i a voltes impossibilita— l'exercici efectiu dels drets humans.

Les situacions de vulneració de drets que pateixen els pobles sense estat —incloent-hi els indígenes, però no només— tenen causes múltiples i diverses. Depenen del seu context històric, polític i econòmic, i sovint tenen a veure o estan vinculades amb la invisibilització, la discriminació i l'exclusió dels espais de presa de decisió, la negació de les seves llengües i cultures, i el bloqueig de la seva capacitat de decidir lliurement el seu futur. Dones, infants i joves són col·lectius especialment vulnerables en aquests contextos. Les dones s'han de mobilitzar per defen-

sar espais de participació i presa de decisió, els seus drets sexuals i reproductius, i per fer front a la violència de gènere. En el cas dels joves, són sovint els primers afectats per l'alienació cultural i la manca d'oportunitats.

Des de la seva fundació el 1974, el CIEMEN ha contribuït, des de la seva posició —que combina la investigació, la difusió de coneixement i l'activisme—, a fer més conegudes aquestes problemàtiques i a denunciar les vulneracions patides pels pobles sense estat. Ho ha fet a través de diverses publicacions periòdiques i col·leccions de llibres i dossiers, en temes tan diversos com els drets lingüístics, l'emancipació nacional o la cooperació entre pobles.

En aquesta lògica s'insereix la present col·lecció "Drets col·lectius": textos rigorosos on conflueixen els coneixements de l'acadèmia i de l'activisme, amb la voluntat que esdevinguin una eina útil per a les persones, entitats, administracions i pobles que vulguin aprofundir i reflexionar sobre els drets col·lectius dels pobles des d'un enfocament transversal, amb atenció preferent pels drets de les dones i les polítiques públiques.

COL·LECCIÓ DRETS COL·LECTIUS

DRETS DELS POBLES

DRETS DE LES DONES

POLÍTiques PÚBLIQUES

DOSSIERS

2016-2017

- 1 ALTERNATIVES ECONÒMIQUES DES DELS POBLES SENSE ESTAT**
- 2 POBLES INDÍGENES D'AMÈRICA LLATINA. IDENTITAT, TERRITORI I PROCESSOS D'URBANITZACIÓ**
- 3 DONES, FEMINISMES DIVERSOS I DRETS COL·LECTIUS**

2017-2018

- 4 DONES, DRETS COL·LECTIUS I CONFLICTES ARMATS. ESPAIS DE VICTIMITZACIÓ, ESCLETXES D'APODERAMENT**

2018-2019

- 5 EL POBLE AMAZIC A CATALUNYA**

2019-2020

- 6 POBLES MINORITZATS, DRETS COL·LECTIUS I JUSTÍCIA GLOBAL A CATALUNYA**
- 7 REPRESSIÓ, RESISTÈNCIA I AUTOORGANITZACIÓ DE LES DONES AL KURDISTAN. EL CAS D'AMED**

2020-2021

- 8 “PROU ENGRUNES! S’HA DE FER UNA REPARACIÓ EFECTIVA DEL DANY”
EL CONFLICTE DEL RIF VIST DES DEL MOVIMENT CATALANORIFENY**

COL·LECCIÓ
DRETS COL·LECTIUS

DRETS DELS POBLES

DRETS DE LES DONES

POLÍTiques PÚBLIQUES

[=]

c i e m e n

Nationalia

